

Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
University of Süleyman Demirel Faculty of Theology Journal
ISSN: 1300-9672 e-ISSN: 2602-2346

18. Yüzyıl Osmanlı El Yazmalarında Kapak İçi Ebruları

Marbling Inside Book Covers in 18th Century Ottoman Manuscripts

Keziban GÜNDÜZ

Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Türk İslam Sanatları Tarihi
Dr., Süleyman Demirel University, Social Sciences Institute,
History of Turkish-Islamic Arts
Isparta/Türkiye
kezibanuygun@hotmail.com | orcid.org/0000-0002-9211-6021

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 18 Ekim / October 2023

Kabul Tarihi | Accepted: 10 Aralık / December 2023

Yayın Tarihi | Published: 30 Aralık / December 2023

Atıf | Cite as: Keziban Gündüz, "18. Yüzyıl Osmanlı El Yazmalarında Kapak İçi Ebruları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51 (Aralık 2023/2), 114-135.

İntihal | Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Suleyman Demirel University Faculty of Theology Isparta/Turkey

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduifd>

Mail: ilahiyatdergisi@sdu.edu.tr

18. Yüzyıl Osmanlı El Yazmalarında Kapak İçi Ebruları

Öz

Osmanlı, tarih boyunca kitap sanatları konusunda özgünlük ve zenginlik sergilemiştir. Kültürünü de kitap sanatları olan hat, minyatür, tezhip, katı', cilt ve ebru gibi alanlara oldukça iyi yansıtmıştır. Bir eserin sadece cildi incelenerek bile o toplumun kültür ve sanatı hakkında çok fazla bilgi elde edilebilmektedir. Bu nedenle geleneksel sanatlar her zaman toplumların kültürlerini, duygu ve düşüncelerini günümüze yansıtan kültür-sanat hazinesi olmuştur. Bu hazinelerden biri de ebrudur. İlk olarak ne zaman ve kimler tarafından ortaya konulduğu bilinmeyen bu sanatın Orta Asya'da zuhur ettiği varsayılmaktadır. Fakat bilinen bir gerçek vardır ki bu da Osmanlı döneminde zirveye ulaşmış olmasıdır. Osmanlı döneminden günümüze, daha çok hobi olarak uğraşanlar ve gönüllü kişiler yardımıyla ya da zanaat olarak uğraş veren kişiler tarafından gelebilmiştir. Verilerden yola çıkarak köklerinin 15. yüzyıla dayandığı bilinen ebru sanatının, 18. yüzyıl el yazmalarında oldukça fazla kullanıldığı dikkat çekmektedir. Özellikle Hatip Mehmed Efendi'nin (öl. 1187/1773) bu yüzyılda yaşamış olması bu dönemdeki ebrulu eserlerin fazla olmasındaki en büyük etkenlerden biri olabilir. Genel olarak bakıldığı zaman Osmanlı dönemindeki el yazmalar, hem içerik olarak hem görsel olarak yapıldığı döneme ait izler taşımaktadır. Ayrıca bu yazmalar, bünyesinde yer alan süslemeleriyle de büyük bir önem arz etmektedir. Hazine niteliğindeki bu el yazma eserler yine hazine niteliğindeki cilt kapaklarıyla korunmaktadır. Genellikle hem kapak dışları hem kapak içleri ayrı ayrı süslemeye tabi tutulmaktadır. İncelemiş olduğumuz dönemde ebrunun daha çok kapak dışlarında kullanıldığı gözlemlenmiştir. Kapak dışlarında olduğu kadar yaygın olmasa da, ebrulu kâğıdın kapak içlerini de süslediği görülmektedir. Fakat çalışmada tüm Osmanlı dönemi ele alındığı takdirde kapsamlı bir araştırmayı gerekli kılacaktır. Bu nedenle araştırmanın 18. yüzyıl ile sınırlandırılmasının daha uygun olacağı düşünülmüştür. Bu dönemde istinsah edilmiş eserlerde bulunan ve döneme ait olduğu düşünülen ebrular araştırmaya dâhil edilmiştir. Ebruların üzerinde herhangi bir tarih ile karşılaşılmadığı için konuya dâhil edilen yazmalarda seçici davranılmıştır. Öncelikle cildin orijinallğine dikkat edilmiş olup eserin tadilat görüp görmediğine bakılmıştır. Kitabın cildi ile ana bölümünün yıpranmışlık oranına veya kapak ve gövdedeki lekelerin bütünlük sağlayıp sağlamadığına dikkat edilmiştir. Sonraki dönemlerde yapılmış olduğu tahmin edilen yazmalar incelemeye alınmamıştır. İncelemeler sonucunda döneme ait olup da üzerinde veya içerisinde ebru bulunduran 1425 eser ismiyle karşılaşılmıştır. Elde edilen 1425 eserlerden sadece 80 adetinin kapak içinde ebru kullanımı bulunmaktadır. Bu 1425 eserde 16 farklı ebru çeşidi ile karşılaşılrken, kapak içinde ebru kullanılan 80 eserde ise 10 farklı ebru çeşidi görülmektedir. Bu ebru çeşitleri ise battal ebru, bülbül yuvası ebru, çiçek ebru (deneme şeklinde), dalgalı ebru, hatip ebru çeşitleri, nefli battal ebru, serbest tarzda yapılmış ebrular, serpmeli ebru, şal ebru ve taraklı ebrudur. Kapak içlerinde kullanılan ebru çeşitlerine tek tek değinilmiş ve örnek olarak her ebru çeşidinin bulunduğu en az bir el yazmasının görselinden yararlanılarak ayrıntılı incelemesi yapılmıştır. Çalışma esnasında 44 eserin 56 görselinden

yararlanılmıştır. Bu çalışma, daha önce incelenmemiş olan bir konuya odaklanmakta ve ebru sanatıyla ilgili bilgilerin geçmiş ve gelecek arasında bir köprü kurarak kültürel mirasımıza katkı sağlamasını amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Sanatları, Ebru Sanatı, 18. Yüzyıl Kitap Ciltleri, Yazma Eserler, Kapak İçleri.

Marbling Inside Book Covers In 18th Century Ottoman Manuscripts

Abstract

Throughout history, the Ottoman Empire has exhibited originality and richness in book arts. It has reflected its culture quite well in the fields of book arts such as calligraphy, miniature, illumination, solid, binding and marbling. Even by examining only the volume of a work, a lot of information can be obtained about the culture and art of that society. For this reason, traditional arts have always been the cultural and artistic treasure that reflects the cultures, feelings and thoughts of societies. One of these treasures is marbling. It is assumed that this art, which is unknown when and by whom it was first introduced, appeared in Central Asia. But there is a known fact that it reached its peak during the Ottoman period. It has been able to come from the Ottoman period to the present day by people who are engaged in hobby and volunteers or by people who are engaged in crafts. Based on the data, it is seen that the art of marbling, which is known to have its roots in the 15th century, was used quite a lot in 18th century manuscripts. In particular, the fact that Hatip Mehmed Efendi (d. 1187/1773) lived in this century may be one of the biggest factors in the abundance of marbling works in this period. Generally speaking, manuscripts from the Ottoman period carry the traces of the period in which they were made, both in content and visually. In addition, these manuscripts are of great importance with their decorations. These manuscripts are as valuable as treasure are also protected by treasury binding covers. In generally, both the outside of the cover and the inside of the cover are decorated separately. During the period we examined, it was observed that marbling was used mostly on the outside of the lids. Although it is not as common as on the outside of the cover, marbled paper also appears to decorate the inside of the cover. However, if the entire Ottoman period is discussed in the study, it will require a comprehensive research. For this reason, it was thought that it would be more appropriate to limit the research to the 18th century. Marbling works found in works copied during this period and thought to belong to the period were included in the research. Since no date was found on the marbling art, we were selective in the manuscripts included in the subject. First of all, attention was paid to the originality of the volume and it was checked whether the work was modified or not. The wear rate of the binding and the main part of the book or whether the stains on the cover and body provide integrity were checked. Manuscripts estimated to have been made in later periods were not examined. As a result of the examinations, 1425 works belonging to the period and containing marbling on or inside were encountered. Of the 1425 artifacts obtained, only 80 of them use marbling on the cover. While 16 different types of marbling are encountered in these 1425 works,

10 different types of marbling are seen in 80 works in which marbling is used in the cover. These types of marbling are battal marbling, nightingale's nest marbling, flower marbling (trial form), wavy marbling, orator marbling varieties, naphtha battal marbling, free-style marbling, sprinkled marbling, shawl marbling and combed marbling. The types of marbling used on the inside of the covers were mentioned one by one and detailed examination was made by using the visuals of at least one manuscript containing each type of marbling as an example. During this study, 56 images of 44 works were used. This study focuses on a subject that has never been studied before and aims to contribute to our cultural heritage by building a bridge between the past and the future of information about the art of marbling.

Keywords: Turkish Islamic Arts, Ebru Art, 18th Century Book Binding, Manuscripts, Inside Covers.

Giriş

El yazmaları, tarihimizin ve kültürel birikimlerimizin en değerli hazinelerinden biridir. Sadece içerdikleri bilgilerle değil görsel estetiğiyle de büyüleyici eserlerdir. Cildini, cilt içini, iç sayfalarını süsleyen her bezeme, yazmalara ayrı bir zenginlik ve görsel cazibe katmaktadır. Yazmayı oluşturmak için kullanılan hat, cilt, minyatür, tezhip, mürekkep gibi birçok alanlar sadece yazma eserlerin oluşum sürecini anlamamıza yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda o dönemin sanat ve kültürel değerlerini yansıtarak günümüze de ışık tutar. Günümüzde bu alanlar ile ilgili çok fazla bilgi elde edebilmemize en büyük katkı sağlayan etkenlerden biri padişahların kitap, kütüphane ve okuma sevgisidir.¹ Bu da kitap sanatlarına olan ilginin artmasında etkin rol oynamıştır. Sarayda özel teşkilatlar ve sanatçılar görevlendirilmiş, kitap sanatlarından yararlanılarak birçok alanda eserler üretilmiştir.²

Bunlardan biri olan ebru sanatının kökeni ve tarihi konusunda çeşitli iddialar bulunmaktadır. Fakat yadsınamaz bir gerçek vardır ki o da, ebruyu günümüzdeki haline ulaştıran millet Türklerdir. Ebrulu kâğıt, Osmanlı'da hem idari hem de siyasi işlerde önemli bir yere sahip olmuştur. Bu önemli kullanım alanlarından biri ise resmi belgelerde sahtekârlığı önlemek için tercih edilmesidir.³

18. yüzyıl Osmanlı dönemindeki kitap sanatlarında önemli bir yeri olan ebru sanatı, Osmanlı kültüründe kendine özgü bir yer edinmiştir. Eserlerin her bölümünde değil de daha çok belli bölümlerinde kullanılmıştır. Ebrulu kâğıdın el yazmalarının iç bölümlerinden ziyade genellikle cildin kapak dışlarında daha fazla tercih edildiği görülmektedir. Cildin kapak dışları kadar yoğun olmasa da kapak içlerinde kullanımını görmek mümkündür.

¹ Hüseyin Odabaş - Coşkun Polat, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yazma Eser ve Ferman Süsleme Sanatı* (Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği, 2015), 59; İsmail Öztürk, *Geleneksel Türk El Sanatlarına Giriş* (Ankara: Ürün Yayınları, 1998), 71-72.

² Bahattin Yaman, *Osmanlı Saray Sanatkârları, 18. Yüzyılda Ehl-i Hıref* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008), 4.

³ Hikmet Barutçugil, "Tarihçe" *Türklerin Ebru Sanatı*, ed. Hikmet Barutçugil (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007), 29; İlhan Özkeçeci - Şule Bilge Özkeçeci, *Türk Sanatında Tezhip* (İstanbul: Seçil Ofset, 2007), 206.

Elde edilen bilgilere göre, Anadolu Selçuklu döneminde, ciltlerin kapak içlerinde çoğunlukla deri üzerine kabartma desenler oluşturulduğu bilinmektedir. Bu kabartma desenler ısıtılmış kalıplar ile yapılmıştır.⁴ Osmanlı döneminde ise genellikle kapağın dışında bulunan bezemenin benzerinin kapağın içine oyma veya kabartma şeklinde yapıldığı görülmektedir.⁵ Kapak içleri sadece bu bezeme tekniği ile sınırlı kalmamış ebrulu kâğıt gibi farklı malzemelerle yapılmış, süslemelere de yer verilmiştir.⁶

Hazırlık aşaması oldukça meşakkatli ve yavaş olan ebru sanatının, sonuca ulaşma aşaması ise oldukça hızlıdır. Araştırma esnasında Hatip Mehmet Efendi'nin (öl. 1187/1773) yaşadığı dönem olan 18. yüzyılda⁷ yazma eserlerde kullanılan ebru sayısının diğer yüzyıllara göre oldukça fazla olduğu dikkat çekmektedir.

İncelenen eserlerdeki ebrularda herhangi bir usta ismi veya tarih kaydına rastlanılmamaktadır. Bu nedenle, eserlerdeki ebruların değerlendirilmesi, eserlerin istinsah tarihine göre yapılmıştır. Ancak bu, ebrunun kesin tarihini belirlemek için yeterli bir ipucu sağlamamaktadır. Ebru, eserin istinsah tarihinde yapılmış olabileceği gibi daha önce veya daha sonra da yapılmış olabilir. Ayrıca Osmanlı döneminde kitaplar pahalı olduğu için bazen eserler ciltlenmeden de satılabilmekteydi. Bu nedenle kitabın cildi sonradan ciltlenmiş ya da eser daha sonraki dönemlerde tamir veya tadilat görmüş olabilir.⁸ Bu durumda üzerine tarih eklenmiş olan ebru örneklerine odaklanmanın daha doğru olacağı düşünülmüştür, fakat bunun bize doğru bilgi vereceği söylenemez. Çünkü ebru, üzerine yazılan tarihten daha önce yapıp kenara konulmuş da olabilir. Tüm bu nedenlerden dolayı ebrular, eserlerin istinsah tarihine göre incelenmiştir. Ancak bu konuda da seçici davranılmıştır. Öncelikle cildin orijinalliğine bakılmıştır. Yazmanın, tadilat görüp görmediğine, eserin yıpranan bölümünün ana bölüm ve cildi ile uyumlu olup olmadığına ya da cildinin sonraki dönemlerde yapıp yapılmadığına bakılmış ve şüphe duyulanlar araştırmaya dâhil edilmemiştir.

Çalışmada örnek olarak görselleri kullanılan el yazmalarının hangi kütüphaneden temin edildiği bilgisi çalışmanın sonunda yer alan *Örneklerde Kullanılan El Yazması Eserler Listesinde* yer almaktadır. Bu kütüphanelerden talep edilen yazmaların bazılarının ön ve arka kapak içlerinin görsellerinden sadece biri tarafıma gönderilmiştir. Ebruların benzer olması ya da sadece o bölümünde ebrulu kâğıt kullanılmasından dolayı tek görsel temin edilmiştir. Bu nedenle tek tarafının görseli temin

⁴ Mine Esiner Özen, *Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Prof. Dr. Nazım Terzioğlu Basım Atölyesi, 1985), 29; Ahmet Saim Arıtan, *Konya Dışındaki Müze ve Kütüphanelerde Bulunan Selçuklu ve Selçuklu Uslubunu Taşıyan Cild Kapakları* (Konya: Selçuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992), 51; Ahmet Saim Arıtan, "Türk Cilt Sanatı", *Türk Kitap Medeniyeti*, der. Alper Çeker (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2008), 67.

⁵ Özen, *Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü*, 29.

⁶ Özen, *Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü*, 30.

⁷ M. Uğur Derman, "Hatib Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Erişim 20 Haziran 2023).

⁸ Keziban Gündüz, *18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Basılan Eserlerin Kitap sanatları Bakımından İncelenmesi* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 25.

edilen yazmaların diğer tarafında olup olmadığı bilinmediği için sadece o bölümünde varmış gibi ele alınmıştır.

El yazmalarında ebrulu kâğıt, daha çok ön ve arka kapak ile miklebin dış bölümünde kullanılmıştır. Bunun yanında ön, arka kapak içleri ve mikleb içi, yan kâğıt, ön-arka köstek, kitap sırtı, normal sayfa içi ve mahfaza gibi yerlerde de ebrulu kâğıtlara rastlanılmaktadır. Bu konu ile ilgili *Keziban Gündüz*'ün "18. Yüzyıl Osmanlı Yazma Eserlerinde Ebru" isimli doktora tezi bulunmakla beraber yapılan bu tez çalışmasında eserlerin kapak içi ebrularından yüzeysel olarak bahsedilmiş, detaylı bilgi verilmemiştir. Bu nedenle hazırladığımız bu çalışma özgün bir nitelikte olup daha önce detaylı olarak araştırılmamıştır. Bu konuyu çalışmadaki amacımız geçmiş ile gelecek arasında bir bağ kurarak ebru sanatıyla ilgili bilgilerin gelecek nesillere aktarılması yoluyla kültürel mirasa katkıda bulunmaktır.

1. 18. Yüzyıl Osmanlı Dönemi El Yazmalarının Ebrulu Kapak İçleri

18. yüzyıl Osmanlı ebrulu yazma eserleri dayanıklı hale getirebilmek için genellikle ciltlerinde çârkûşe tekniğinin kullanıldığı görülmektedir. Yazmaların cildinde kullanılan ebrular daha çok cildin ön, arka ve mikleb dış bölümlerinde yaygın olarak kullanılmıştır. Ciltlerin dış bölümüne göre iç bölümünde daha az ebru kullanımına rastlanılmaktadır. Bu bölümde kullanılan ebruların iç bölümde olmasından dolayı renkleri ve desenleri önemli ölçüde korunmuştur. Dış etkilere maruz kalmayan ebrular, genellikle daha canlı renklere sahip olup, neredeyse yıpranmamış bir şekilde günümüze ulaşmıştır.

Kapak içlerinde ebrulu kâğıt kullanımı genellikle çârkûşe tekniğinin kullanıldığı ciltlerde daha fazla tercih edilmiştir. Genellikle dış kapaktan gelen deri içe doğru kıvrılmakta ve ebrulu kâğıt da bu deri üzerine yapıştırılmaktadır. Nadir de olsa bu deri parçasının, kapak içinde kullanılan ebrunun üzerine yapıştırıldığı görülmektedir. Sadece çârkûşe tekniği ile yapılmış ciltlerin değil az da olsa mukavva ciltlerin ve ebrulu kâğıt ile kaplanan ciltlerin de kapak içlerinde ebrulu kâğıt kullanımı bulunmaktadır.

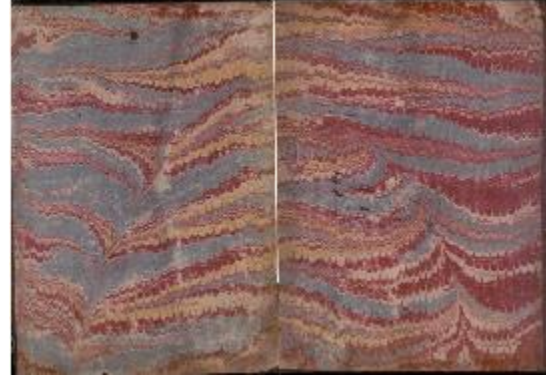
Günümüze ulaşan eski ebrulardan anlaşıldığı üzere farklı şekillerde yapılmış ebru çeşitleri bulunmaktadır. 18. yüzyılda çok fazla ebru çeşidiyle karşılaşmıştır. Bu ebru çeşitlerinin daha çok cilt kapağı dışında kullanıldığı görülmektedir. Bu döneme ait yazma ciltlerinin dış bölümünde 16 farklı ebru çeşidi kullanılırken*, kapak içlerinde ise 10 farklı ebru çeşidi karşımıza çıkmaktadır. Bu ebru çeşitleri ise battal ebru, bülbül yuvası ebru, çiçek ebru (deneme şeklinde), dalgalı ebru, hatip ebru çeşitleri, nefli battal ebru, serbest tarzda yapılmış ebrular, serpmeli ebru, şal ebru ve taraklı ebrudur. Eserlerin bazılarında ön ve arka kapak içlerinde benzer ebruların kullanımına rastlanmıştır (Resim 1).

* İstinsah tarihi 18. yüzyıl ile tarihlendirilmiş olan yazmalarda kullanılmış 16 ebru çeşidi bulunmaktadır. Bu yazmalarda ebruların daha çok cilt bölümünde kullanıldığı görülmüştür. "18. Yüzyıl Osmanlı Yazma Eserlerinde Ebru" başlıklı doktora tezinde bu yüzyıla ait olan yazmalardaki ebru çeşitlerine ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. *Keziban Gündüz, 18. Yüzyıl Osmanlı Yazma Eserlerinde Ebru* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023).

Hatta bazı ebruların büyük teknede yapılıp ortadan kesilerek her iki tarafa uygulandığı da dikkat çekmektedir (Resim 2).

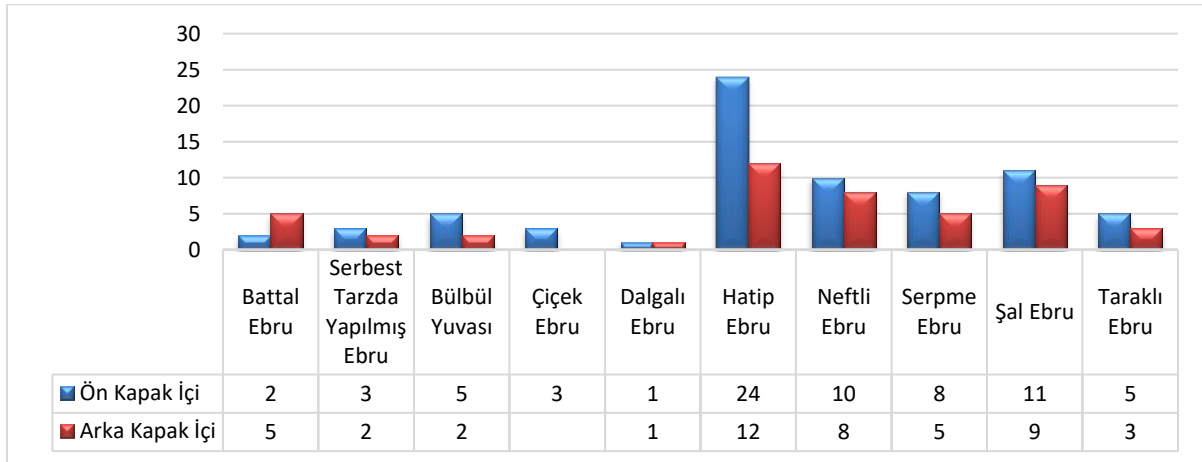

Resim 1: H. 1126 (M.1714/15) Tarihli 06 Hk 3876 Arşiv No'lu *Kitâbu Mahazar* Adlı Eserin Benzer Olan Kapak İçi Ebruları

Resim 2: H. 1113 (M.1701/02) Tarihli 06 Mil Yz A 7527 Arşiv No'lu *Şerhu'l-Mulahhas fi'l-Hey'e* Adlı Eserin Ortadan Kesilerek Kapak İçlerine Yapılmış Ebrusu

Elde edilen eserler arasında hem ön kapak içinde hem arka kapak içinde ebru bulunan 38 eser bulunmaktadır. Bunun yanında ön kapak içi temin edilip arka kapak içi temin edilemeyen ya da arka kapak içinde ebru bulunmayan veya arka kapak içi temin edilip ön kapak içi temin edilemeyen ya da ebrusu bulunmayan 42 eser mevcuttur. Bu döneme ait toplam 80 el yazması eserin kapak içinde, ebrulu kâğıdın kullanıldığı görülmektedir. Fakat bazı eserlerin aynı sayfasında birden fazla ebru çeşidi kullanılmıştır. Bu nedenle aynı eser her ebru çeşidi için ayrı ayrı sayılmıştır. Aşağıdaki grafik bu şekilde oluşturulmuştur (Resim 3). Bu nedenle eser sayısı ile aşağıdaki grafikte yer alan eser sayısı tutmamaktadır.

Resim 3: Kapak İçlerinde Kullanılan Ebruların Çeşitlerine Göre Eser Sayısı

Kapak içlerinde ebru bulunan eserleri daha ayrıntılı ve anlaşılır bir şekilde inceleyebilmek için ön kapak içi içinde kullanılan ebrular ve arka kapak içi içinde kullanılan ebrular olarak konu iki başlık altında ele alınmıştır.

1.1. Ön Kapak İçinde Kullanılan Ebrular

Ön kapak içinde ebru bulunan eserler, arka kapak içinde ebru bulunan eserlere göre daha fazladır. 18. yüzyıla ait 80 el yazmasından 73 tanesinin ön kapak içinde ebrulu kâğıt kullanılmıştır. Bu eserlerden 38 tanesinin hem ön kapak içinde hem de arka kapak içinde benzer ebrulu kâğıtların kullanıldığı tespit edilmiştir (Resim 4). 73 eserden 35 tanesinin ise sadece ön kapak içi temin edilmiştir (Resim 5, 6).

Resim 4: H. 1128 (M.1716) Tarihli H.1035 Arşiv No'lu Hayrâbâd Adlı Eserin Ön Kapak İçi Ebrusu

Resim 5: H. 1147 (M.1734/35) Tarihli Râşid Ef. 980 Arşiv No'lu Ucâletü Hâssati'l-Ahbâb fî Hulâsati Menâkibi'l-Âl ve'l-Eshâb Adlı Eserin Ön Kapak İçi Ebrusu

Resim 6: H. 1199 (M.1784/85) Tarihli 19 Hk 2579 Arşiv No'lu el-Mukarrîb fî'n-Nahv Adlı Eserin Ön Kapak İçi Ebrusu

Eserlerin ön kapak içinde kullanılan ebru çeşitleri kapakların dış bölümünde kullanılan ebru çeşitleri kadar fazla değildir. Bu bölümde sadece 10 farklı ebru çeşidi kullanılmıştır. Kullanılan ebru çeşitleri ve sayıları şunlardır: 3 eserde battal ebru, 3 eserde serbest tarazda yapılmış ebru, 5 eserde bülbül yuvası, 3 eserde çiçek ebru denemesi, 1 eserde dalgalı ebru, 24 eserde hatip ebru çeşitleri, 10 eserde nefli battal ebru, 8 eserde serpm ebru, 11 eserde şal ebru ve 5 eserde ise taraklı ebru kullanılmıştır.

Döneme ait bazı eserlerin kapak içlerindeki ebruların parçalı olduğu ve bunların yama şeklinde yapıştırılarak bir bütünlük elde edilmeye çalışılmıştır. Ebruların bu şekilde yapılmış olmasının nedenlerinden biri muhtemelen o dönemde hem kâğıt elde etmenin hem de ebru malzemesi hazırlayabilmenin günümüzdeki kadar kolay olmamasıdır. Bu nedenle her ebrulu kâğıt daha değerli ve kıymetli hale gelmiştir. H. 1199 (M.1784) tarihli 06 Mil Yz A 533 arşiv numaralı Şâhidî adlı eserin ön kapak içinde battal ebru ve nefli battal ebrunun bir arada kullanılarak yapıldığı görülmektedir (Resim 7). Battal ebru kullanılan diğer eserlerin görselleri ise aşağıda verilmiştir (Resim 8, 9).

Resim 7: H. 1199 (M.1784) Tarhili 06 Mil Yz A 533 Arşiv No'lu Şâhidî Adlı Eserin Ön Kapak İçi Ebrusu

Resim 8: 18. Yüzyıla Ait Râşid Ef. 349 Arşiv No'lu Mültekâ'l-Ebhur Adlı Eserin Ön Kapak İçi Battal Ebrusu

Resim 9: H. 1144 (M.1731/32) Tarihli 06 Mil Yz A 8988 Arşiv No'lu Kenz-i Mahvî Adlı Eserin Ön Kapak İçi Battal Ebrusu

18. yüzyıl ile tarihlendirilmiş olan ve elde edilen eserlerin kapak içlerinde görülen ebrulardan biri de serbest tarzda yapılmış ebrulardır. Bazı kaynaklarda bulutumsu ebru⁹ olarak ifade edilmektedir. Fakat ebru kelimesinin Farsça “ebr” kelimesinden türemesinden ve de bu “ebr” kelimesinin anlamı “bulutumsu” anlamına¹⁰ gelmesinden dolayı bulutumsu ebru ifadesinin “ebru ebrusu” anlamına gelmemesi için serbest tarzda yapılmış ebru ifadesinin kullanılması daha uygun olacağı düşünülmüştür. İlk ebrulu eserlerde genellikle bu tarzda yapılmış ebruların kullanıldığı dikkat çekmektedir. Diğer ebru çeşitleri kadar çok olmasa da bu dönemde sadece 3 eserin ön kapak içinde serbest tarzda yapılmış ebru çeşidine rastlanılmaktadır (Resim 10, 11). Ön kapak içinde karşılaşılan bir diğer ebru çeşidi ise dalgalı ebrudur*. Kapak dışlarında daha fazla kullanıldığı görülen dalgalı ebrunun, sadece tek bir eserin ön kapak içinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu ise H. 1135 (M.1722) tarihli olan 60 Zile 54 arşiv numaralı *Ta'îlmü'l-Müte'allim li Te'allumi Tariki'l-İlm* adlı eserdir (Resim 12). Yazmanın kapak içi ile yan kâğıdı benzerlik gösterdiği için kişide bir bütünlük hissi uyandırmaktadır.

⁹ Gülseren Sönmez, *Gelenekselden Günümüze*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2007), 14.

¹⁰ Ahmet Saim Arıtan, “Türk Ebru Sanatı”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 12/520.

* Bazı kaynaklarda İspanyol Ebru olarak ifade edilen dalgalı ebru, 17. yüzyıl Osmanlı eserlerinde bulunan ve aynı döneme ait olabileceği düşünülen ebruların olduğu görülmektedir. C. W. Woolnough, 1881 tarihli *The Whole Art of Marbling* adlı eserinde dalgalı ebru için İspanyol Ebru ifadesini kullanarak bu ebru çeşidinin yaklaşık yarım asırdan biraz fazla bir zaman önce ortaya çıktığından bahsetmektedir. Bu ifadeyle 19. yüzyılın başlarını işaret etmektedir. Fakat Osmanlı'da ise 17. yüzyıl ile tarihlendirilmiş eserlerde yine o döneme ait olduğu düşünülen dalgalı ebrulara rastlanmaktadır. Detaylı bilgi için: Gündüz, *18. Yüzyıl Osmanlı Yazma Eserlerinde Ebru*, 140; Charles W. Woolnough, *The Whole Art of Marbling* (London: Chiswick Press, 1881), 50.

Resim 10: H. 1184 (M.1770/71) 37 Hk 2656 Arşiv No'lu *Dav'u'l-Misbâh* Adlı Eserin Ön Kapak İçinin Serbest Tarzda Yapılmış Ebrusu

Resim 11: (M. 1798/99) Tarihli 55 Hk 372 Arşiv No'lu *Şerhu Muhtasari'l-Avâmil* Adlı Eserin Ön Kapak İçinin Serbest Tarzda Yapılmış Ebrusu

Resim 12: H. 1135 (M.1722) Tarihli 60 Zile 54 Arşiv No'lu *Ta'lîmü'l-Müte'allim li Te'allumi Tariki'l-İlm* Adlı Eserin Ön Kapak İçinin Dalgalı Ebrusu

Kaynaklarda bülbül yuvası olarak ifade edilen ebrunun¹¹ motifleri tek tek çizilebildiği gibi özel taraklarla da aynı anda yapılabilir. ¹² Elde edilen eserlerin kapak içlerinde bülbül yuvası ebru bulunan 5 eser bulunmaktadır. Bu 5 eserden 4 tanesinde bülbül yuvası şekli battal ebru üzerine yapılırken (Resim 13) 1 tanesinde ise önce battal ebru atılmış daha sonra ince tarak ile taraklı ebruya çevrilmiş ve daha sonra üzerine bülbül yuvası şekli verilmiştir. Tek bir eserde bulunan ve taraklı bülbül yuvası olarak ifade ettiğimiz bu ebru 18. yüzyıl ile tarihlendirilmiş olan Râşid Ef. Eki 9313 arşiv numaralı *Şerhu Menârul-Envâr* adlı eserin ön kapak içinde yer almaktadır (Resim 14).

Genel olarak helezonik şeklinde yapılan bülbül yuvası hareketinin, H. 1124 (M.1712/13) tarihli olan 19 Hk 406 arşiv numaralı *Mustalahâtu Ehli'l-Eser Âlâ Şerhi Nuhbeti'l-Fiker* adlı eserin bülbül yuvası ebrusunda, yuvarlak şekilde yapılmış olduğu görülmektedir (Resim 15).

Resim 13: H. 1119 (M.1707/08) Tarihli 44 Dar 220 Arşiv No'lu *el-Kala'id fî Şerhi'l-Akâ'id* Adlı Eserin Bülbül Yuvası Ebrusu

Resim 14: 18. Yüzyıla Ait Râşid Ef. Eki 9313 Arşiv No'lu *Şerhu Menârul-Envâr* Adlı Eserin Taraklı Bülbül Yuvası Ebrusu

Resim 15: H. 1124 (M.1712/13) Tarihli 19 Hk 406 Arşiv No'lu *Mustalahâtu Ehli'l-Eser Âlâ Şerhi Nuhbeti'l-Fiker* Adlı Eserin Bülbül Yuvası Ebrusu

¹¹ Ahmet Çoktan, *Türk Ebru Sanatı* (İstanbul: Emekçin Matbaası, 1992), 33; Ömer Faruk Dere, *Devlet-i Aliyye'den Günümüze Ebru Sanatı* (İstanbul: İnkılab Yayınları, 2011), 104.

¹² Turan M. Türkmenoğlu, *Sudaki Nakış Ebru, Marbling Paper*, (İstanbul: Milenyum Yayınları, 1999), 8.

Diğer ebru türlerine göre daha yoğun bir kıvam arttırıcı ile hazırlanan çiçek ebrunun, ilk denemelerine 17. yüzyılın sonlarına doğru rastlanılmaktadır. 18. yüzyılın başından itibaren ise çiçek denemelerinde giderek artış görülmektedir. Özellikle kır çiçeği denemeleri bu dönemde oldukça fazladır. Bunun yanında farklı çiçek denemeleri de mevcuttur. Çiçek ebru denemelerinin eserlerin kapak dışlarında daha çok tercih edildiği gözlenmiştir. Kapak içlerinde ise daha az tercih edilmiştir. Ön kapak içinde çiçek denemesi bulunan sadece 3 eser mevcuttur. Bu üç eserden 2 tanesinde kır çiçeği denemesi, 1 tanesinde ise lale çiçeği denemesi bulunmaktadır. Tek sap üzerine 3 ayrı çiçek şeklinde yapılan buketlerin çiçekleri tarak yardımıyla oluşturulmuştur. Her iki eserin çiçekleri de dörder yapraktan oluşmaktadır (Resim 16, 17).

Lale motifi bulunan ebrunun ise zemin rengi için koyu ton seçilmiş ve de lale çiçeğinin boyutu küçük yapılmıştır. Bu nedenle lale motifi göze çarpmak kadar belirgin değildir. Motifin geliştirilmeye çalışıldığı gözlenmektedir. Bu ebru çeşidi H. 1155 (M.1742/43) tarihli olan 19 Hk 3111 arşiv numaralı *ed-Dureru's-Satia fi'l-Adviyetü'l-Katia* adlı eserin ön kapak içinde yer almaktadır. Eserin cildinin sarı bir kâğıt ile kaplandığı görülmektedir. Bu nedenle lale çiçeğinin bir bölümü bu sarı kâğıdın altında kalmıştır (Resim 18).

Resim 16: H. 1129 (M.1716/17) Tarihli Râşid Ef. Eki 1143 Arşiv No'lu *el-Hevâdî fi Şerhi'l-Mesâlik* Adlı Eserin Buket Şeklindeki Kır Çiçeği

Resim 17: H. 1158 (M.1745/46) Tarihli Râşid Efendi Eki 1421 Arşiv No'lu *Kenzü'r-Râgime'l-Ufât fi'r-Remzi ilâ'l-Mevlidi'l-Muhammedî ve'l-Vefât* Adlı Eserin Buket Şeklindeki Kır Çiçeği

Resim 18: H. 1155 (M.1742/43) Tarihli 19 Hk 3111 Arşiv No'lu *ed-Dureru's-Satia fi'l-Adviyetü'l-Katia* Adlı Eserin Lale Desenli Çiçek Ebrusu

Kapak içlerinde görülen bir diğer ebru çeşidi ise hatip ebrudur. 18. yüzyıl yazma eserlerinde 13 farklı şekilde yapılmış hatip ebru çeşidiyle karşılaşılmaktadır. Fakat ön kapak içinde kullanılan hatip ebru olarak baktığımız zaman 9 farklı hatip ebru çeşidi karşımıza çıkmaktadır. Arka kapak içinde ise bu sayı düşmektedir. Ön kapak içinde kullanılan hatip ebru çeşitleri; çark-ı felek hatip, çift çizgili hatip, gel-git hatip, kumlu kılçıklı hatip, kuşlu hatip, üç çizgili hatip, yaprak hatip, yürek hatip ve zeminsiz hatiptir. Bazı hatip çeşitleri, yayınlarda sadece hatip¹³ olarak ifade edilmektedir. Sadece hatip

¹³ Ömer Faruk Dere, "Ebru Sanatında Desen Arayışları", 6. Uluslararası Ebru Kongresi: *Yüzeyin Ötesi=Beyond The Surface*, (İstanbul: Ümraniye Belediyesi, 2018), 102.

olarak ifade edilen bu ebruları diğerlerinden ayırt edebilmek ve de daha kolay incelemek için hatibin şekline ve yapılışına göre isimlendirmeler yapılmıştır.

Ön kapak içinde hatip ebru bulunan eser sayısı 24'tür. Bu 24 eserden 2'sinde çark-ı felek hatip (Resim 19), 2'sinde çift çizgili hatip (Resim 20), 1'inde gel-git hatip, 6'sında kumlu kılçıklı hatip, 8'inde kuşlu hatip (Resim 21), 1'inde üç çizgili hatip (Resim 22), 1'inde yaprak hatip, 2'sinde yürek hatip (Resim 23) ve 1'inde zeminsiz hatip (Resim 24) bulunmaktadır.

Resim 19: H. 1141 (M.1728/29)
Tarihli 45 Ak Ze 190 Arşiv
No'lu *Kasîdetü'l-Hemziye* Adlı
Eserin Çark-ı Felek Hatibi

Resim 20: H. 1201 (M.1786)
Tarihli 06 Mil Yz A 6889 Arşiv
No'lu *Cudûlu Ensâb Ma'a Şerhî*
Adlı Eserin Ön Kapak İçi

Resim 21: H. 1206 (M.1791/92)
Tarihli 34 Ae Şeriyye 1207
Arşiv No'lu *Dürretü't-tâc fi
Sîreti Sâhibi'l-Mi'râc* Adlı
Eserin Kuşlu Hatip Ebrusu

Resim 22: H. 1168 (M.1754/55)
Tarihli 45 Hk 5864 Arşiv No'lu
*Medihu Hayru'l-İbâd fi Şerhi
Kasîdetü Banat Suad* Adlı
Eserin Üç Çizgili Hatip Ebrusu

Resim 23: H. 1127 (M.1715)
Tarihli E.H 1331 Arşiv No'lu
*Acâ'ibü'l-Me'âsîr ve Garâ'ibü'n-
Nevâd* Adlı Eserin 4x6 mm
Ebadındaki Yürek Hatibi

Resim 24: H. 1160
(M.1747/48) Tarihli Râşid Ef.
1090 Arşiv No'lu *Ravzatü't-
Ta'rîf bi'l-Hubbi's-Şerîf* Adlı
Eserin Ön Kapak İçi

18. yüzyıla ait yazmaların ön kapak içinde bulunan ebru çeşitlerinden biri de nefli battal ebrudur. Neft yağı veya çam terebentin karıştırılmış boya ile yapılan¹⁴ ebrunun görüntüsü suyun kaynarken oluşturduğu kabarcıkları hatırlatmaktadır.¹⁵ 10 eserin ön kapak içinde bu ebru çeşidinin kullanıldığı görülmektedir. Nefli battal ebrular farklı renklerde ve farklı boyutlardaki damlalar ile yapılmıştır (Resim 25-27).

¹⁴ Salih Elhan, *Türk Ebru Sanatı; Tarihçesi-Yapım Teknikleri-Ebrucular* (Ankara: Murat Kitap ve Basın Yayın, 1998), 9.

¹⁵ Ömer Faruk Dere, *Ebru, Anadolu İmam Hatip Liseleri* (Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2021), 71.

Resim 25: H. 1133 (M.1720/21) Tarihli 06 Hk 3866 Arşiv No'lu *Mecmû'a-i Eş'âr* Adlı Eserin Neftli Battal Ebrusu

Resim 26: H. 1170 (M.1756/57) Tarihli 55 Vezirköprü 791 Arşiv No'lu *el-Kâfiye fi'n-Nabv* Adlı Eserin Neftli Battal Ebrusu

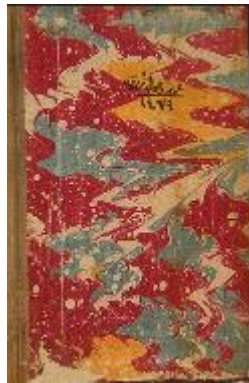

Resim 27: H. 1201 (M.1786/87) Tarihli 19 Hk 3405 Arşiv No'lu *Şerhü'l-Besmele* Adlı Eserin Neftli Battal Ebrusu

Ön kapak içlerinde karşılaşılan bir diğer ebru çeşidi ise serpme ebrudur. İstenilen ebru çeşidi yapıldıktan sonra fırça iyice sıkılır ve fırçada kalan boya yukarıdan teknenin yüzeyine küçük tanecikler halinde serpilir. Bazen de herhangi bir ebru çeşidi yapmadan da direkt kıvam arttırıcı üzerine yapılabilir. Ön kapak içinde serpme ebru kullanılan 8 eser mevcuttur. Bu 8 eserin 5'inde şal ebru üzerine, 2'sinde direkt kıvam arttırıcı üzerine, 1'inde ise battal ebru üzerine atılmış serpme ebrular bulunmaktadır (Resim 28, 29). H. 1201 (M.1787) Hacı Mahmud Efendi (Süleymaniye Ktb.) No. 4438 arşiv numaralı *Enbiya-i Kiram Haklarında Yalan Rivayetleri Red Risâlesi* adlı eserin kapak dışında hatip ebru bulunmaktadır. Bu hatip ebru üzerine de serpme ebru yapılmıştır. Hem kapak dışında hem de kapak içinde bulunan ebruların serpme olarak kullanılan renkleri yeşildir. Renk tonları aynı olan ebrular aynı tekneden çıkmış olabilirler (Resim 30).

Resim 28: H. 1125 (M.1713/14) Tarihli Y.Y.641 Arşiv No'lu *Hayrîye* Adlı Eserin Serpme Şal Ebrusu

Resim 29: H. 1129 (M.1716) Tarihli 19 Hk 1479 Arşiv No'lu *Şerhü Fikhi'l-Ekber* Adlı Eserin Serpme Şal Ebrusu

Resim 30: H. 1201 (M.1787) Hacı Mahmud Efendi (Süleymaniye Ktb.) No. 4438 Arşiv No'lu *Enbiya-i Kiram Haklarında Yalan Rivayetleri Red Risâlesi* Adlı Eserin Ön Kapak İçi Serpme Ebrusu

Battal ebru yapıldıktan sonra genellikle gel-git ebru yapılır ve daha sonra da üzerinden ebru tarağı adı verilen tarak ile gel-git hareketinin aksi yönünde tarak çekilir. Oluşan şekle taraklı ebru

denilir. Kaynaklarda da aynı isimle geçmektedir.¹⁶ Dönemin el yazmalarının kapak dışlarında yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Fakat ön kapak içinde taraklı ebru bulunan sadece 5 yazma bulunmaktadır (Resim 31, 32). H. 1136 (M.1723/24) tarihli 19 Hk 958 arşiv numaralı *Hâşiye Âlâ Umdeti'l-Ehli't-Tevfik* adlı eserin taraklı ebrusunda kullanılan renkler, taraklı ebruda pek karşılaşılmayan renklere sahiptir (Resim 33). Genel olarak taraklı ebrularda sarı, kırmızı, mavi veya yeşil tonlarına rastlanmaktadır.

Resim 31: 18. Yüzyıla Ait Râşid Ef. 629 Arşiv No'lu *Şerhu Muhtasaru'l-Mütehâ* Adlı Eserin Taraklı Ebrusu

Resim 32: 18. Yüzyıla Ait Râşid Efendi Eki 188 Arşiv No'lu *Delâ'ilü'l-Hayrât ve Şevâriku'l-Envâr* Adlı Eserin Taraklı Ebrusu

Resim 33: H. 1136 (M.1723/24) Tarihli 19 Hk 958 Arşiv No'lu *Hâşiye Âlâ Umdeti'l-Ehli't-Tevfik* Adlı Eserin Taraklı Ebrusu

18. yüzyıl ile tarihlendirilmiş 11 el yazmanın ön kapak içinde son olarak şal ebru ile karşılaşmaktadır. Bu şal ebrulardan 6'sı normal şal ebru iken 5'i taraklı şal ebru şeklindedir. Neftli battal ebru üzerine direkt şal deseni çizileni olduğu gibi önce gel-git ebru yapıp daha sonra üzerine "S" hareketi çizerek yapılanları da bulunmaktadır (Resim 34, 35). Ayrıca önce tarak ebru yapıp daha sonra üzerine aynı şekilde şal deseni çizilen ebrular da mevcuttur. Şal ebru yapımını "S" hareketiyle sınırlandırmak da doğru değildir. Çeşitli düzensiz hareketlerle de yapılabilmektedir.

Taraklı şal ebru yapımlarında ise farklı diş aralıklı taraklar kullanılmıştır. Genel olarak hepsinde şal deseni olarak tek bir kavis yapılmıştır. Tarak desenine çok fazla müdahale edilmemiştir. Genel olarak taraklı şal ebrularda kırmızı, sarı ve mavinin tonlarının kullanıldığı görülmektedir. Örnek olarak; H. 1113 (M.1701/02) tarihli 06 Mil Yz A 7527 arşiv numaralı *Şerhu'l-Mulahhas fi'l-Hey'e* adlı eserin ön kapak içinde bulunan taraklı şal ebrusu gösterilebilir (Resim 36).

¹⁶ Dere, *Devlet-i Aliyye'den Günümüze Ebru Sanatı*, 106.

Resim 34: H. 1115 (M.1703/04) Tarihli Râşid Ef. Eki 355 Arşiv No'lu *Câmiu'r-Rumûz fî Şerhi'n-Nügâye Muhtasaru'l-Vigâye* Adlı Eserin Şal Ebrusu

Resim 35: H. 1128 (M.1716) Tarihli H.1035 Arşiv No'lu *Hayrâbâd* Adlı Eserin Ön Kapak İçi Şal Ebrusu

Resim 36: H. 1113 (M.1701/02) Tarihli 06 Mil Yz A 7527 Arşiv No'lu *Şerhu'l-Mulahhas f'l-Hey'e* Adlı Eserin Taraklı Şal Ebrusu

1.2. Arka Kapak İçinde Kullanılan Ebrular

Döneme ait olup da kapak içinde ebru bulunan 80 eserden 46 tanesinin arka kapak içinde ebrulu kâğıt bulunmaktadır. Bu 46 eserden 38 tanesinin hem ön hem arka kapak içleri birbirine benzerlik göstermektedir. Geri kalan 8 eserin sadece tek arka kapak içinde ebrulu kâğıt kullanımı bulunmaktadır. Ön kapak içinde 10 farklı ebru çeşidi ile karşılaşılrken, arka kapak içinde ise bu adet 9'dur. Bu ebrulardan, 5'i battal ebru, 12'si hatip ebru, 9'u şal ebru, 8'i nefli ebru, 5'i serpm ebru, 3'ü taraklı ebru, 2'si serbest tarzda yapılmış ebru, 2'si bülbül yuvası, 1'i de dalgalı ebrudur. Bir eserin arka kapak içinde hem battal ebru hem de nefli battal ebru kullanımı görüldüğü için bu eser her iki ebru çeşidi için ayrı ayrı sayılmıştır.

Kapak içlerinde kullanılan ebrulu kâğıtlara kapak dışlarında kullanılan ebrulu kâğıtlar kadar özen gösterilmediği görülmektedir. Eserin iç bölümünde kaldığı ve bu nedenle direkt göze çarpmayacağı için olsa gerek kapak içlerinde kalan bölümlerde yama şeklinde yapılmış ebrulara daha fazla rastlanmaktadır. Bu ebrulu eserlerden biri H. 1119 (M.1707) tarihli 19 Hk 5465 arşiv numaralı *Şerhü'l-İzzî fî't-Tasrîf* adlı eserdir. 9 adet ebrulu kâğıt parçasını yan yana veya alt alta yapıştırarak arka kapak içi oluşturulmuştur. Bu ebruların çoğunluğu battal ebru ile yapılmışken geri kalanında ise nefli battal ebru tercih edilmiştir (Resim 37). Bu döneme ait 5 eserin arka kapak içinde battal ebru kullanılmıştır (Resim 38). 2 eserin arka ve ön kapak içindeki ebruları benzerlik göstermektedir (Resim 39).

Resim 37: H. 1119 (M.1707) Tarihli 19 Hk 5465 Arşiv No'lu Şerhü'l-İzzî fi't-Tasrîf Adlı Eserin 9 Parça ile Oluşturulmuş Ebrusu

Resim 38: H. 1149 (M.1736/37) Tarihli 06 Mil Yz A 3764 Arşiv No'lu Tefsîr Cüz-i 'Amme' Adlı Eserin Arka Kapak İçi

Resim 39: H. 1199 (M.1784) Tarihli 06 Mil Yz A 533 Arşiv No'lu Şâhidî Adlı Eserin Arka Kapak İçi

Arka kapak içinde hatip ebru kullanılan sadece 12 eser bulunmaktadır. Ön kapak içinde hatip ebru bulunan eser sayısı arka kapak içinde bulunanlara göre daha fazladır. Arka kapak içinde ebru bulunan bu 12 eserden 11 tanesinin hatip ebrusu ön kapak içinin ebrusuyla benzerlik göstermektedir (Resim 40, 41). Geri kalan 1 eserin ön kapak içi temin edilemediği için sadece arka kapak içi mevcuttur (Resim 42).

Resim 40: H. 1195 (M.1780/81) Tarihli Râşid Ef. 612 Arşiv No'lu Nevâbiğu'l-Kilem Adlı Eserin Arka Kapak İçi

Resim 41: H. 1199 (M.1784/85) Tarihli 19 Hk 2579 Arşiv No'lu el-Mukarrîb fi'n-Nahv Adlı Eserin Arka Kapak İçi Ebrusu

Resim 42: H. 1187 (M.1773/74) Tarihli 45 Hk 3043 Arşiv No'lu Muhtasaru'l-Me'ânî Adlı Eserin Arka Kapak İçi

18. yüzyıl ile tarihlendirilmiş olan 9 eserin arka kapak içinde ebru çeşitlerinden olan şal ebru ile karşılaşılmaktadır. Bu yazmalardan 3 tanesinde normal şal deseni kullanılmışken (Resim 43), 6 tanesinde taraklı şal deseninin tercih edildiği görülmektedir (Resim 44). Bu 9 eserin 8 tanesinin ebrusu, ön kapak içinde kullanılan ebrular ile benzerlik göstermektedir. Geri kalan 1 eserde ise ebru tam sayfa olarak değil de muhtemelen sadece cildin ortasındaki boşluğu doldurması için konulmuştur. Taraklı şal deseninin kullanıldığı bu ebrunun bir bölümü yırtılmıştır (Resim 45).

Resim 43: H. 1128 (M.1716) Tarihli H.1035 Arşiv No'lu Hayrâbâd Adlı Eserin Arka Kapak İçi Şal Ebrusu

Resim 44: H. 1129 (M.1716) Tarihli 45 Ak Ze 392 Arşiv No'lu Hâşiye Âlâ Envâri't-Tenzîl ve Esrâri't-Te'vîl Adlı Eserin Arka Kapak İçi

Resim 45: H. 1131 (M.1718/19) Tarihli 06 Mil Yz A 2167 Arşiv No'lu Vasfiyet-nâme Adlı Eserin Arka Kapak İçi Ebrusu

Arka kapak içinde kullanılan ebru çeşitlerinden biri de nefli ebrudur. 8 eserin arka kapak içinde bu ebru çeşidinin kullanıldığı görülmektedir (Resim 46, 47). 8 eserden 1'i hariç diğerleri ön kapak içinde kullanılan ebrularla benzerlik göstermektedir. Benzerlik göstermeyen tek eser ise battal ebru kullanılan eserler paragrafında bahsedilen 9 ebru parçasının birleştirilerek arka kapak içi oluşturulan eserdir. Parçalar arasında nefli battal ebru da bulunduğu için bu ebru çeşidine de dâhil edilmiştir (Resim 48).

Resim 46: H. 1170 (M.1756/57) Tarihli 55 Vezirköprü 791 Arşiv No'lu el-Kâfiye fi'n-Nabv Adlı Eserin Arka Kapak İçi Ebrusu

Resim 47: H. 1155 (M.1742/43) Tarihli 06 Mil Yz B 568 Arşiv No'lu Muhammedîye Adlı Eserin Arka Kapak İçi Ebrusu

Resim 48: H. 1119 (M.1707) Tarihli 19 Hk 5465 Arşiv No'lu Şerhü'l-İzzî fi't-Tasrîf Adlı Eserin 9 Parçalı Ebrusu

Ön kapak içinde olduğu gibi arka kapak içinde de serpm ebru görmek mümkündür. Ön kapak içinde ebru bulunan 8 eser bulunurken, arka kapak içinde ise sadece 5 eserde serpm ebru vardır. Bunlardan 3'ü doğrudan kıvam arttırıcı üzerine yapılırken (Resim 49), 2'si şal ebru üzerine serpilmiştir (Resim 50, 51). 5 eserden 4'ünün arka kapak içi ebrusu ön kapak içi ebrusuyla benzerlik göstermektedir.

Resim 49: H. 1201 (M.1787) Hacı Mahmud Efendi (Süleymaniye Ktb.) No. 4438 Arşiv No'lu *Enbiya-i Kiram Haklarında Yalan Rivayetleri Red Risâlesi* Adlı Eserin Arka Kapak İçi Ebrusu

Resim 50: H. 1125 (M.1713/14) Y.Y.641 Arşiv No'lu *Hayrîye* Adlı Eserin Arka Kapak İçi Serpme Ebrusu

Resim 51: H. 1210 (M.1795) Tarihli 55 Hk 919 Arşiv No'lu *Mefâtihi'l-Gayb* Adlı Eserin Arka Kapak İçi Serpme Ebrusu

Arka kapak içinde kullanılan diğer ebru çeşitlerinden ikisi ise tarak ebru ve serbest tarzda yapılmış ebrulardır. Tarak ebru 3 eserde görülürken (Resim 52), 2 eserde ise serbest tarzda yapılmış ebru bulunmaktadır (Resim 53, 54). Bu iki eserlerin hem arka hem ön kapak içlerinde birbirine benzer ebrular kullanılmıştır. Tarak ebru bulunan 3 eserden 2'sinin kapak içleri ise birbirine benzerlik göstermektedir.

Resim 52: H. 1153 (M.1740/41) Tarihli 45 Hk 8286 Arşiv No'lu *Ezherü'ş-Şurûh fî Şerhi'l-İzzî* Adlı Eserin Arka Kapak İçi Tarak Ebrusu

Resim 53: H. 1184 (M.1770/71) 37 Hk 2656 Arşiv No'lu *Dav'u'l-Misbâh* Adlı Eserin Arka Kapak İçinin Serbest Tarzda Yapılmış Ebrusu

Resim 54: H. 1213 (M.1798/99) Tarihli 55 Hk 372 Arşiv No'lu *Şerhu Muhtasari'l-Avâmil* Adlı Eserin Arka Kapak İçinin Serbest Tarzda Yapılmış Ebrusu

İstinsah tarihi 18. yüzyıl ile tarihlendirilmiş olan eserlerin arka kapak içinde kullanılan son iki ebru çeşidi ise bülbül yuvası ve dalgalı ebrudur. Bülbül yuvası ebru 2 eserde yer alırken, dalgalı ebru ise sadece 1 eserde bulunmaktadır. Dalgalı ebru bulunan eserin ve bülbül yuvası ebru bulunan eserlerden birinin arka kapak içi ebrusu ön kapak içi ebrusuyla benzerlik göstermektedir (Resim 55, 56).

H. 1128 (M.1715) tarihli olan 06 Mil Yz C 25 arşiv numaralı *Bolu Livâsî Tahrîr Defterî* adlı eserin ön kapak içine defterin iç sayfalarında kullanılan beyaz kâğıttan sıvanırken, arka kapak içine ise

bülbül yuvası ebrulu kâğıt sıvandığı görülmektedir. Defterin boyutları uzun ince şeklindedir (Resim 57).

Resim 55: H. 1135 (M.1722) Tarihli 60 Zile 54 Arşiv No'lu *Ta'lîmü'l-Müte'allim Te'allumi Tariki'l-İlm* Adlı Eserin Arka Kapak İçinin Dalgalı Ebrusu

Resim 56: H. 1113 (M.1701/02) Tarihli 60 Hk 268 Arşiv No'lu *Şerhü Elfiyeti'l-İraki* Adlı Eserin Arka Kapak İçinin Bülbül Yuvası Ebrusu

Resim 57: H. 1128 (M.1715) Tarihli 06 Mil Yz C 25 Arşiv No'lu *Bolu Livâsî Tahrîr Defterî* Adlı Eserin Arka Kapak İçinin Bülbül Yuvası Ebrusu

Sonuç

Araştırma sınırları dâhilindeki 18. yüzyıl eserlerinin kapak içlerinde ebru kullanımına bakıldığı zaman sadece 80 eser ismiyle karşılaşılmıştır. Bu eserlerin kapak içlerinde kullanılan ebru çeşitliliği kapak dışında kullanılan ebru çeşitliliği kadar çok değildir. Kapak dışında 16 ebru çeşidiyle karşılaşıırken, kapak içlerinde bu sayı 10'a düşmektedir.

Araştırmaya başlamadan önce ebrulu kâğıtların daha çok yan kâğıt veya kapak içlerinde kullanıldığı düşüncesi ön plandayken, araştırma sonunda bilinenin aksine ebrulu kâğıtların daha çok cildin dış bölümünde kullanımının yaygın olduğu tespit edilmiştir.

Yazma kapak içlerinde kullanılan ebrular dış etkenlere fazla maruz kalmadığı için dış bölümünde kullanılan ebrulara göre yıpranmışlıkları daha az ve renkleri daha canlıdır.

Ebruların yapıldığı dönemde malzeme temininin veya yapımının zahmetli olması muhtemelen ebrulu kâğıdın en küçük parçasının bile değerli olmasına neden olmuştur. Bu nedenle olsa gerek her parçanın değerlendirilebilmesi için eserin çok fazla göze çarpmayacak yerlerden biri olan kapak içlerinde, küçük parçaların yama şeklinde kullanımının oldukça fazla olduğu dikkat çekmektedir. Genel olarak eserlerin kapak içlerine kullanılan ebrulu kâğıtların, kapak dışlarına kullanılanlara göre estetik açıdan daha az özen gösterildiği tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Arıtan, Ahmet Saim. "Türk Cilt Sanatı". *Türk Kitap Medeniyeti*. der. Alper Çeker. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2008.
- Arıtan, Ahmet Saim. "Türk Ebru Sanatı". *Türkler*, 12/519-544. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları 2002.

- Arıtan, Ahmet Saim. *Konya Dışındaki Müze Ve Kütüphanelerde Bulunan Selçuklu Ve Selçuklu Üslubunu Taşıyan Cild Kapakları*. Konya: Selçuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992.
- Barutçugil, Hikmet. "Tarihçe". *Türklerin Ebru Sanatı*. ed. Hikmet Barutçugil. Ankara: T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007.
- Çoktan, Ahmet. *Türk Ebru Sanatı*. İstanbul: Emekçin Matbaası, 1992.
- Dere, Ömer Faruk. *Devlet-i Aliyye'den Günümüze Ebru Sanatı*. İstanbul: İnkılab Basım Yayım, 2011.
- Dere, Ömer Faruk. "Ebru Sanatında Desen Arayışları". *6. Uluslararası Ebru Kongresi: Yüzeğin Ötesi=Beyond The Surface*. İstanbul: Ümraniye Belediyesi, 2018.
- Dere, Ömer Faruk. *Ebru, Anadolu İmam Hatip Liseleri*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2021.
- Derman, M. Uğur. "Hatib Mehmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 20 Haziran 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hatib-mehmed-efendi>.
- Elhan, Salih. *Türk Ebru Sanatı; Tarihçesi-Yapım Teknikleri-Ebrucular*. Ankara: Murat Kitap Ve Basın Yayın, 1998.
- Gündüz, Keziban. *18. Yüzyıl Osmanlı Yazma Eserlerinde Ebru*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Gündüz, Keziban. *18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Basılan Eserlerin Kitap Sanatları Bakımından İncelenmesi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Odabaş, Hüseyin - Polat, Coşkun. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yazma Eser Ve Ferman Süsleme Sanatı*. Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği, 2015.
- Özen, Mine Esiner, *Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Prof. Dr. Nazım Terzioğlu Basım Atölyesi, 1985.
- Özkeçeci, İlhan - Özkeçeci, Şule Bilge. *Türk Sanatında Tezhip*. İstanbul: Seçil Ofset, 2007.
- Öztürk, İsmail. *Geleneksel Türk El Sanatlarına Giriş*. Ankara: Ürün Yayınları, 1998.
- Sönmez, Gülseren. *Gelenekselden Günümüze Ebru*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2007.
- Türkmenoğlu, Turan M. *Sudaki Nakış Ebru, Marbling Paper*. İstanbul: Milenyum Yayınları, 1999.
- Woolnough, Charles W. *The Whole Art Of Marbling*. London: Chiswick Press, 1881.
- Yaman, Bahattin. *Osmanlı Saray Sanatkârları, 18. Yüzyılda Ehl-i Huref*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.

Örneklerde Kullanılan El Yazması Eserler Listesi

- Acâ'ibü'l-Me'âsîr ve Garâ'ibü'n-Nevâd*, İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, E.H 1331, Hicri 1127.
- Bolu Livâsî Tahrîr Defterî*, Ankara: Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz C 25, Hicri 1128.
- Câmiu'r-Rumûz fî Şerhi'n-Nügâye Muhtasaru'l-Vigâye*, Kayseri: Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Râşid Ef. Eki 355, Hicri 1115.

- Cudûlu Ensâb Ma'a Şerhi*, Ankara: Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 6889, Hicri 1201.
- Dav'u'l-Misbâh*, Kastamonu: Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 2656, Hicri 1184.
- Delâ'ilü'l-Hayrât ve Şevâriku'l-Envâr*, Kayseri: Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Râşid Efendi Eki 188, 18. yy.
- Dürretü't-Tâc Fi Sîreti Sâhibi'l-Mi'râc*, İstanbul: İstanbul Millet Kütüphanesi, 34 Ae Şeriyeye 1207, Hicri 1206.
- Ed-Dureru's-Satia Fî'l-Advîyetü'l-Katia*, Çorum: Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 3111, Hicri 1155.
- El-Hevâdî Fî Şerhi'l-Mesâlik*, Kayseri: Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Râşid Ef. Eki 1143, Hicri 1129.
- el-Kâfiye fî'n-Nabv*, Ankara: Ankara Milli Kütüphane, 55 Vezirköprü 791, Hicri 1170.
- El-Kala'id fî Şerhi'l-Akâ'id*, Konya: Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 44 Dar 220, Hicri 1119.
- El-Mukarrîb Fî'n-Nahv*, Çorum: Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 2579, Hicri 1199.
- Enbiya-i Kiram Haklarında Yalan Rivayetleri Red Risâlesi*, İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi (Süleymaniye Ktb.) No. 4438, Hicri 1201.
- Ezherü'ş-Şurûh fî Şerhi'l-İzzî*, Manisa: Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 8286, Hicri 1153.
- Hâşiye Âlâ Envârî't-Tenzîl ve Esrârî't-Te'vîl*, Manisa: Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Ak Ze 392, Hicri 1129.
- Hâşiye Âlâ Umdeti'l-Ehli't-Tevfîk*, Çorum: Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 958, Hicri 1136.
- Hayrâbâd*, İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.1035, Hicri 1128
- Hayrîye*, İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Y.Y.641, Hicri 1125.
- Kasîdetu'l-Hemziye*, Manisa: Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Ak Ze 190, Hicri 1141.
- Kenz-i Mahvî*, Ankara: Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 8988, Hicri 1144.
- Kenzü'r-Râgîne'l-Ufât fî'r-Remzi ilâ'l-Mevlidi'l-Muhammedî ve'l-Vefât*, Kayseri: Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Râşid Efendi Eki 1421, Hicri 1158.
- Kitâbu Mahazar*, Ankara: Ankara Milli Kütüphane, 06 Hk 3876, Hicri 1126.
- Mecmû'a-i Eş'âr*, Ankara: Ankara Milli Kütüphane, 06 Hk 3866, Hicri 1133.
- Medihu Hayru'l-İbâd fî Şerhi Kasîdetü Banat Suad*, Manisa: Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 5864, Hicri 1168.
- Mefâtihi'l-Gayb*, Ankara: Ankara Milli Kütüphane, 55 Hk 919, Hicri 1210.
- Muhammedîye*, Ankara: Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz B 568, Hicri 1155.
- Muhtasarü'l-Me'ânî*, Manisa: Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 3043, Hicri 1187.
- Mustalahâtu Ehli'l-Eser Âlâ Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*, Çorum: Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 406, Hicri 1124.
- Mültekâ'l-Ebhur*, Kayseri: Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Râşid Ef. 349, 18. yy.

- Nevâbiğu'l-Kilem*, Kayseri: Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Râşid Ef. 612, Hicri 1195.
- Ravzatü't-Ta'rîf bi'l-Hubbi's-Şerîf*, Kayseri: Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Râşid Ef. 1090, Hicri 1160.
- Şâhidî*, Ankara: Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 533, Hicri 1199.
- Şerhu Menârul-Envâr*, Kayseri: Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Râşid Ef. Eki 9313, 18.yy.
- Şerhu Muhtasari'l-Avâmil*, Ankara: Ankara Milli Kütüphane, 55 Hk 372, Hicri 1213.
- Şerhu Muhtasaru'l-Mütehâ*, Kayseri: Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Râşid Ef. 629, 18. yy
- Şerhu'l-Mulahhas fî'l-Hey'e*, Ankara: Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 7527, Hicri 1113.
- Şerhü Elfiyeti'l-İrakî*, Ankara: Ankara Milli Kütüphane, 60 Hk 268, Hicri 1113.
- Şerhü Fıkhi'l-Ekber*, Çorum: Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 1479, Hicri 1129.
- Şerhü'l-Besmele*, Çorum: Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 3405, Hicri 1201.
- Şerhü'l-İzzî fî't-Tasrîf*, Çorum: Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 5465, Hicri 1119.
- Ta'lîmü'l-Müte'allim Li Te'allumi Tariki'l-İlm*, Ankara: Ankara Milli Kütüphane, 60 Zile 54, Hicri 1135.
- Tefsîr Cüz-i 'Amme'*, Ankara: Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3764, Hicri 1149.
- Ucâletü Hâssati'l-Ahbâb fî Hulâsati Menâkıbi'l-Âl ve'l-Eshâb*, Kayseri: Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Tarihli Râşid Ef. 980, Hicri 1147.
- Vasîyet-nâme*, Ankara: Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 2167, Hicri 1131.